उपचयार्थं प्रयुक्तं द्रव्यमेतैरुपायैरात्मसात्कुर्य्यादिति । प्रपन्नं साधयन्नर्थं न वाच्य इति वदन्नप्रतिपन्नं साधयन् राज्ञा निवारणीय इति दर्शयति । एतदेव स्पष्टीकृतङ्कात्यायनेन "पीड़येद्योधनी कञ्चिदृणिकं न्यायवादिनम् । तस्मादर्थात् स हीयेत तत्समं प्राप्नुयाद्दममिति"। यस्तु धर्मादिभिरुपायैः प्रपन्नमर्थं साध्यमानो याच्यमानो नृपं गच्छेत् । राजानमभिगम्य साधयन्तमभियुङ्क्ते स दण्ड्यो भवति शक्त्यनुसारेण । धनिने तद्धनन्दाप्यञ्च । राज्ञा दापने च प्रकारादर्शिताः "राजा तु स्वामिने विप्रं सान्त्वेनैव प्रदापयेत् । देशाचारेण चान्यांस्तु दुष्टान् सम्पीड्य दापयेत् । रिक्थिनं सुहृदं वापि छलेनैव प्रदापयेदिति" या०। साध्यमानो नृपङ्गच्छेदित्येतत् स्मृत्याचारव्यपेतेनेत्यस्य प्रत्युदाहरणं बोद्धव्यम् । बहुषूत्तमर्णिकेषु युगपत्प्राप्तेष्वेकोऽधमर्णिकः केन क्रमेण दाप्योराज्ञेत्यपेक्षित आह । "गृहीतानुक्रमाद्दाप्योधनिनामधमर्णिकः । दत्त्वा तु ब्राह्मणायैव नृपतेस्तदनन्तरम्" या०। समानजातीयेषु येनैव क्रमेण धनं गृहीतन्तेनैव क्रमेणाधमर्णिको दाप्योराज्ञा, भिन्नजातीयेषु तु ब्राह्मणादिक्रमेण । यदा तु पुनरुत्तमर्णो दुर्बलः प्रतिपन्नमर्थन्धर्मादिभिरुपायैः साधयितुमशक्नुवन् राज्ञा साधितार्थो भवति तदाऽधमर्णस्य दण्डमुत्तमर्णस्य च भृतिदानमाह "राज्ञाऽधमर्णिकोदाप्यः साधिताद्दशकं शतम् । पञ्चकञ्च शतन्दाप्यः प्राप्तार्थोह्युत्तमर्णिकः" या०। 'अधमर्णिकोराज्ञा प्रतिपन्नार्थात्साधिताद्दशकं शतं दाप्यः" प्रतिपन्नस्य साधितस्यार्थस्य दशमभागं राजाधमर्णिकाद्दण्डरूपेण गृह्णीयादित्यर्थः । उत्तमर्णिकस्तु प्राप्तार्थः पञ्चकं शतं भृतिरूपेण दाप्यः साधितस्यार्थस्य विंशतितमम्भागम् उत्तमर्णाद्राजा भृत्यर्थं गृह्णीयादित्यर्थः । अप्रतिपन्नार्थसाधने तु दण्डविभागो दर्शितः "निह्नवे भावितोदद्यात्" इत्यादिना । सधनमधमर्णिकम्प्रत्युक्तमधुना निर्द्धनमधमर्णिकम्प्रत्याह । "हीनजातिम्परिक्षीणमृणार्थं कर्म कारयेत् । ब्राह्मणस्तु परिक्षीणः शनैर्दाप्यो यथोदयम्" या०। ब्राह्मणादिजातिरुत्तमर्णो हीनजातिं क्षत्रियादिम्परिक्षीणं निर्द्धनमृणार्थमृणनिवृत्त्यर्थं कर्म्म स्वजात्यनुरूपं कारयेत्तत्कुटुम्बाविरोधेन । ब्राह्मणः पुनः परिक्षीणो निर्द्धनः शनैर्यथोदयं यथासम्भवमृणन्दाप्यः । अत्र हीनजातिग्रहणं समजातेरप्युपलक्षणमतश्च समजातिमपि परिक्षीणं यथोचितं कर्म्म कारयेत् । ब्राह्मणग्रहणं च श्रेयोजातेरुपलक्षणमतश्च क्षत्रियादिरपि क्षीणो वैश्यादेः शनैः शनैर्दाप्योयथोदयम् एतदेव स्पष्टीकृतं मनुना "कर्म्मणापि समङ्कुर्य्याद्धनिकेनाधमर्णिकः । समाऽपकृष्टजातिश्च दद्याच्छ्रेयांस्तु तच्छनैरिति" । उत्तमर्णेन समं निवृत्तोत्तमर्णाधमर्णव्यपदेशमात्मानमधमर्णः कर्म्मणा कुर्य्यादित्यर्थः । किञ्च "दीयमानं न गृह्णाति प्रयुक्तं यः स्वकन्धनम् । मध्यस्थस्थापितं तत्स्याद्वर्द्धते न ततः परम्" या० उपचयार्थं दत्तं धनमधमर्णेन दीयमानमुत्तमर्णोवृद्धिलोभाद्यदि न गृह्णाति तदाऽधमर्णेन मध्यस्थहस्ते स्थापितं स्यात्तदा ततः स्थापनादूर्द्ध्वं न वर्द्धते । अथ स्थापितमपि याच्यमानो न ददाति ततः पूर्व्ववद्वर्द्धत एव ।

इदानीन्देयमृणं यदा येन च देयन्तदाह । "अविभक्तैः कुटुम्बार्थे यदृणन्तु कृतम्भवेत् । दद्युस्तदृक्थिनः प्रेते प्रोषिते वा कुटुम्बिनि" या० अविभक्तैर्बहुभिः कुटुम्बार्थमेकैकेन वा यदृणं कृतन्तदृणं कुटुम्बी दद्यात्तस्मिन् प्रेते प्रोषिते वा तदृक्थिनः सर्वे दद्युः । येन देयमित्यत्र प्रत्युदाहरणमाह । "न योषित् पतिपुत्राभ्यान्न पुत्रेण कृतम्पिता । दद्यादृते कुटुम्बार्थान्न पतिः स्त्रीकृतन्तथा" या० । पत्या कृतमृणं योषिद्भार्य्या नैव दद्यात् । पुत्रेण कृतं योषित् माता न दद्यात् । तथा पुत्रेण कृतम्पिता न दद्यात्तथा भार्य्याकृतम्पतिर्न दद्यात्कुटुम्बार्थादृत इति सर्व्वशेषमतश्च कुटुम्बार्थं येन केनापि कृतं तत्कुटुम्बिना देयम् "कुटुम्बार्थेऽध्यधीनोऽपि व्यवहारं समाचरेत् । स्वदेशे वा विदेशे वा तन्न विद्वान् विचालयेत्" इति मनु (अध्यधीनः दासः)। तदभावे तद्दायहरैर्देयमिति उक्तमेव । पुत्रपौत्रैर्ऋणन्देयमिति वक्ष्यति तस्य पुरस्तादपवादमाह "सुराकामद्यूतकृतन्दण्डशुल्कावशिष्टकम् । वृथादानन्तथैवेह पुत्रोदद्यान्न पैतृकम्" या०। सुरापानेन यत् कृतमृणं कामकृतं स्त्रीव्यसनेन कृतम् । द्यूते पराजयनिर्वृत्तं दण्डशुल्कयोरवशिष्टं वृथादानं धूर्त्तवन्दिमल्लादिभ्यो यत् प्रतिज्ञातम् 'धूर्त्ते वन्दिनि मल्ले च कुवैद्ये कितवे शठे चाटचारणचौरेषु दत्तं भवति निष्फलमिति" स्मरणात् । एतदृणम् पित्रा कृतं पुत्रादिः शौण्डिकादिभ्यो न दद्यात् । अत्र दण्डशुल्कावशिष्टकमित्यवशिष्टग्रहणात् सर्वं दातव्यमिति न मन्तव्यम् "दण्डं वा दण्डशेषं वा शुल्कन्तच्छेषमेव वा । न दातव्यन्तु पुत्रेण यच्च न व्यवहारिकम्" इत्यौशनःस्मरणात् । गौतमेनाप्युक्तम "मद्यशुल्कद्यूतदण्डा न पुत्रानध्यावहेयुरिति"।